

החלום שמבקש להשפיע

"עיר השמש" של הנדיר הקתולי טומאזו קמפנלה, בן המאה השש-עשרה, הוא תיאור מפורט של עיר אוטופית, ומתורגם כעת לראשונה לעברית. מהי בדיוק אוטופיה? מה הם גלגוליה הספרותיים? ואיזו מין חברה דמיון לו קמפנלה?

יוסף אגסי

טומאזו קמפנלה, עיר השמש, מאיטלקית: ארנו בר, אחרית דבר: מירי אליאב-פלדון, נהר ספרים, 105 עמ'

היסטוריונים נוהגים לקבוע את שנת 1492, השנה של גילוי אמריקה, כשנת המעבר של מערב-אירופה מחשכת ימי הביניים לעידן של יתר סובלנות ויתר נאורות. למעבר כה מסובך אין מועד חד; מועד זה מסמל רק משב רוחות חדשות, שכן לגילוי היבשת החדשה היתה השפעה רבה, מדינית והגותית. ועם זאת, ההשפעה הזאת לא נגעה לחירות או לסובלנות דתית. מבחינה זו יש מועד מתאים יותר: השנה 1600, מועד הרצח החוקי האחרון של מרען, ההוצאה להורג מטעם הכנסייה הקתולית של המרען ג'ורדאנו ברוננו. התגובה לכך היתה כנראה קשה. המאמץ הגדול להעניש את יורשו גלילאו גליליי, כעשור או שניים לאחר מכן, נגמר באזהרה בלבד. טומאזו קמפנלה, מחבר הספר שלפנינו, הגן על גליליי, ולאחר עוד עשור, מאמץ נוסף להענישו הביא למאסר בית בלבד, ואילו קמפנלה עצמו ברח לפריז, הסובלנית יותר, ושם נשאר עד מותו. קמפנלה (1568-1639) היה נזיר קתולי, מלומד גדול ולוחם חופש. כמווד במלכות, הוא בילה עשרות שנים בכלא ונשאר מרדן כל חייו. הוא כתב בכלא כמה וכמה ספרים, ובהם "עיר השמש", ספרו המפורסם ביותר, שהוא כאילו ספר מסעות.

ספרות מסעות היא עתיקת ימים ומופיעה בתקופות שונות, כולל מסעות מרקו פולו ומסעות בנימין מטודלה. בתקופת המסעות הגדולים שלאחר גילוי אמריקה, היתה ספרות זו נפוצה במיוחד, וכן נוצרה ספרות שהיתה חיקוי לה, כגון "מסעות גוליבר" (1726) של ג'ונתן סוויפט. מטרת ספרות המשנה הזאת היתה להציג בלגלוג ארצות רחוקות ומזרחות הנהוגות בחוסר היגיון – חוסר היגיון המאפיין, למעשה, את ארצות אירופה. אבל לחיקוי מלגלג זה קדם חיקוי אחר: ספרות המתארת מסעות-כביכול לארצות שהן מופת להיגיון. הספר הראשון במתכונת זו היה "אוטופיה" (1516) שכתב האנגלי תומס מור – הוגה דעות שהיה מדינאי מצליח ועלה לגרודם למען הגנה על דעותיו. בערך מאה שנה לאחר מכן הופיע הספר שלפנינו (במקור הלטיני).

ספר אוטופיסטי מתאר חברה אידיאלית מסוימת, שכביכול נמצאת מעבר להררי החושך או בין איי הדרום, או בעמק נסתר בהימלאיה. מאז סוף המאה השש-עשרה נשאר ה'אנר הספרותי הזה שולי ודל השפעה, אולי משום שקרל מרקס התקיף את האוטופיות קשות, בראותו בו מכשול למלחמת האזרחים שהוא הטיף לה, ואולי משום ש'אנר אחר ירש את ה'אנר האוטופיסטי, והוא המדע הבדיוני, אשר בדרך כלל אין לו יומרה מדינית גם כשהוא אוטופיסטי. בתחילת המאה העשרים (1901) כתב הסופר המהולל ה'ג' וולס (H.G. Wells) על מסע אל הירח בעזרת תגלית מדעית-כביכול (של החומר קבועי הבולם את השפעה כוח הכובד). עיקר הספר הוא תיאור חברה אידיאלית (על הירח). לא היתה לו השפעה. לדעת גדולי הסופרים ב'אנר המדע הבדיוני, אייזק אסימוב, הטובים שבספרי ה'אנר הזה הם ניסויים מחשבתיים המשמשים מעבדה מדינית-חברתית, ממש כמו הספרים מ'אנר האוטופיה. אמנם במידה רבה דנים הניסויים האלה בהשפעת טכנולוגיה מתקדמת על חיי החברה, אך ביסוד אתגר הסיפור עומד הניסוי המחשבתית-חברתי, ולא הטכנולוגיה החדשה-כביכול. משום כך, גם ספרים המתארים את השפעתן של עובדות מדעיות ממשיות (לא

בדיוניות) על חיי החברה – כגון השתלת איברים והנדסה גנטית – מסווגים כמדע בדיוני.

אבי הציונות, תיאודור הרצל, היה מאחרוני הסופרים שתרמו תרומה חשובה לספרות האוטופיה, שכן ספרו "אלטנוילנד" (1902), שהיה אוטופי במובהק, השפיע רבות: הוא תיאר שם ארץ ישראל עתידית (1923) על המבנה המדיני-חברתי האידיאלי שלה, שהוצג כאידיאל של סוציאליזם קואופרטיבי. הרצל גם כתב מעשייה על אדם שהמציא מקור לא-אכזב של מזון, והמושל ציווה להורגו לפני שייודע סוד תגליתו. זאת, מסביר הרצל, משום שהשפע יחסל אתגרים, ובכך ימוטט את החברה. מדברי אסימוב משתמע כי סיפור זה אינו מדע בדיוני, הגם שיש בו סממן של המצאה טכנולוגית בעלת חשיבות חברתית, משום שאין בו תיאור האסון. על מנת שיהיה מדע בדיוני, עליו לספר כיצד השפע ממוטט את חברת השפע.

מאז סוף המאה התשע-עשרה נשאר ה'אנר האוטופיסטי שולי ודל השפעה, אולי משום ש'אנר אחד ירש אותו, והוא המדע הבדיוני

טומאזו קמפנלה. מרד במלכות ונשלח לכלא

הספרות האוטופיסטית עוסקת רק בניסויים מחשבתיים-חברתיים, ומתארת סדר חברתי פנטסטי שהטכנולוגיה בו אינה בהכרח שונה מזו שלנו. ישנם ספרים שמתארים את החברה האוטופית באורח מופשט, וישנם שמציבים מסגרת של סיפור, על חברה קיימת-כביכול. להבדל כאן אין משמעות.

המילה "אוטופיה" מסמלת שני דברים: מקום-טוב או שום-מקום. כמוכן, זהו משחק מילים: מקום טוב הוא שומקום. קשה לדעת מה בספרו של תומס מור נחשב כה מסוכן, שבמשך עשרות שנים השלטונות רדפו את חסידיו. אולי זה קרה רק משום שבאוטופיה שלו יש סובלנות דתית. אך אין ספק שהיא קסמה לרבים מאנשי הרנסנס בעת פרסום הספר, בין השאר בגלל הפרטים הרבים שבה, שנראו אז רציוליים. גם הסיפור האוטופי של קמפנלה עמוס פרטים. למה ראה קמפנלה צורך לכתוב אוטופיה חדשה?

נשים וגברים בעיר השמש

להן צבעים חיים ואיברים גדולים וחוקים, ויופיון מתבטא בכוחן ובחיוניותן ובקומתן התמידה. עם זאת אסור להן בהחלט לפרכס את פניהן, או לנעול נעליים רכות, או ללבוש שמלות ארוכות כדי לכסות על "דגלי עץ" (סוליות עבות, כדי להגביה את קומתן), אך זה אינו ייתכן כלל, כי מי ייתן להן כאלה? הם טוענים שהנהוג הנפסד הזה קיים אצלנו, כי הנשים שלנו חיוורות וחלשות ונמוכות מרוב בטלה, ונזקקות לצבעים ולסוליות עבות כדי להתייפות, וכך משחיתות את עצמן ואת ילדיהן. אם מתאהב גבר באישה, מותר להם לשוחח, להתפייט, להשתעשע ולטייל בגנים. אבל אם יש חשש להולדת צאצאים פגומים, אסור להם להזדווג, אלא אם היא הרה או עקרה. אך לרוב יש ביניהם רק ידידות וחיבה, ולא תשוקה לזיווג.

(מתוך הספר, עמ' 38)

"הוספיטלר", חבר במסדר ההוספיטלרים, שואל את "איש ג'ונבה" על מסעו אל עיר השמש ועל התרשמותיו מיושביה).

הוספיטלר: האם אין ביניהם קנאה, והאם מי שאינו מודשה להוליד אינו חש כאב או מרירות?

איש ג'ונבה:

לא, אדוני, כי אינם חסרים דבר מכל הדרוש להם. הם מקפידים מאוד על ההולדה, הנחשבת לעניין ציבורי ולא פרטי, וחייבים לציית להוראות הממונה. אפלטון אמר שיש להערים על מי שמבקש לעצמו אישה שאינו ראוי לה, ויש לדאוג שהבחירה תשקף את ערכו של האיש. אבל כאן אין צורך לזייף בכדורי ההגלה כדי לגרום למכוערים להסתפק במכוערות, כי ביניהם אין כיעור. מאחר שהנשים עובדות, יש

גם אם אין דנים בפרטי ההבדלים בין ספרים אוטופיים שונים, יש לשאול מה חשיבותם של הבדלי פרטים אלה? אחרי הכל, מדובר בחלומות, וממילא סביר שיהיו הבדלים ביניהם. קשה גם לשאול, איזה מהם קרוב יותר למציאות. בעיקרון, אין איוון בהשוואה בין חלום למציאות – רק בחלום אפשר לסלק פשרות. ניקח לדוגמה את החברה הקיבוצית, שבמיטבה היתה קרובה ביותר לאוטופיות השונות. ודאי היו שם הרבה פשרות, ואינני יודע איזה תפקיד היה להן בחיי הקיבוץ כשהיה בשיאו. נראה כי התנועה הקיבוצית התפשרה עם קיום בחברה מעמדית, אף שהיתה שמחה לחוקק שיוויון גמור בחברתנו ולהפכה לקיבוץ גדול. ואכן, כבר לפני עצמאות ישראל הביע מרטין בובר, בספרו "נתיבות באוטופיה", את התקווה שיתפתחו קיבוצים עירוניים כאן וברחבי העולם. נראה שחלום זה היה משותף לתנועה הקיבוצית בכללה. האם חלמו בתנועה הקיבוצית על פירוק המשפחה הגרעינית? איני יודע. איני יודע מדוע פירוק זה קדם לאוטופיסטים רבים, כולל אפלטון בזמן העתיק וקמפנלה ברנסנס ושרל פורייה הצרפתי במאה התשע-עשרה. "אוטופיה" של מור מתירה משפחות ואפילו עבדות; לא כן "עיר השמש" של קמפנלה. אם לשפוט לפיו, ודאי יש עניין רב בביטול הרכוש הפרטי ואף בביטול המשפחה.

מקור העניין באוטופיות היה באחידות: כל אוטופיה עמוסה במידה רבה של אחידות. מור סבר שכליל השלמות של כל עיר באוטופיה מחייב שהיא תדמה לחברתה. בתלמוד שואלים למה הקדוש ברוך הוא לא ברא את כל בני האדם שווים לגמרי, כלומר גם דומים זה לזה לחלוטין. ההסבר שהם נותנים לשוני בין בני האדם חשוב פחות מהעובדה כי הסבר זה מעיד על כך שלדעתם רצוי שיהיה שוני. מאחר שיש הרואים שיוויון גמור בעין יפה ויש העוינים לכך, לא תיתכן אוטופיה לעולם. האם האוטופיסטים השונים קיוו כי חלומותיהם יתגשמו? האם לפחות ראו באוטופיות אפשרות? ודאי: האוטופיות כולן כללו ביקורת חמורה על המצב הקיים והצעות שנראו מעשיות, וכותביהן אף השקיעו מאמצים ביישומן, ובכלל זה גם המרד של קמפנלה, שהיה כנראה ניסיון לממש את חלומו האוטופי.

הרצון שחלום ישפיע מכתוב את תוכנו. אביא דוגמה אחת. כל האוטופיות המסורתיות מכונות באריכות ימים. תחלת החיים שם אינה מעבר למוכר. לא כן "בחדרה למתושלח" של ברנרד שו (Shaw). תחלת החיים אצלו נעה בין 300 ל-3,000 שנה; היא שייכת למדע בדיוני.

"עיר השמש", כשאר ספרי האוטופיה, כולל פרטים רבים. הוא מתאר הקלאות ומרכיבי מזון ותורבות שירותים וילדים המסתובבים יחפים ופרועי שיער. הגם שאנשי עיר השמש חרוצים מטבעם, יש שם תמריץ של כבוד ציבורי למצליח, ועונש מלקות לעצל. יש גם איסור חמור על משכב זכר ועל יחסי מין בין קטינים, אולם קטין היפראקטיבי מקבל רשות להזדווג עם אישה עקרה או הרה (כנראה אין רע מאוננות). באשר ליצר המיני של נשים, המחבר פשוט שכח אותו, אף שכנראה השתרדל להתייחס אליהן בשיוויון במידה שדמיונו הרשה לו. וכמו ברפובליקה של אפלטון, כן בעיר השמש אין משפחות, ופקידי ממשלה שם מתכננים את הילודה. הם מזווגים שומן עם רוזן לשם איוון. לא עלה על דעתו של קמפנלה כי אחרי כמה דורות, כל האזרחים יהיו מאוזנים, ואז תהיה טכניקה זו מיותרת. פרט זה מופיע בספרות המדע הבדיוני, כמוכן: שם לא יהיה תכנון גנטי מיותר, שכן בינתיים התגלה המרכיב הסטטיסטי בגנטיקה. בעיר השמש, כמו במדינת אפלטון, התכנון הגנטי מצליח לחלוטין: שניהם קיוו לקביעת מועדי משגל בדיוק מדעי לפי האסטרונומיה.

לפי בריחה ידועה, שאלה שחקנית את שו אם הוא מוכן להעמיד לה ולדודת נאים כמה וחכמים כמוהו. ומה יקרה, ענה, אם הולדות יהיו חכמים כמה ויפים כמוהו? ניקח זאת לרגע ברצינות: נניח כי יש מענה לשו. האם נרצה אז לכפות על צעירים זיווגים מוצלחים? עד היום אין כפייה אפילו בכל הקשור למניעת לידות של בעלי מומים מולדים; אך ודאי יש עניין ציבורי בכך, והדבר עשוי להביא אי פעם לכפייה. קמפנלה, לוחם החופש, ודאי לא רצה כפייה.

האוטופיה, כמו המדע הבדיוני, מערכת שעשוע עם הגות מרחיקת לכת. בהיותה מרחיקת לכת, היא מועמדת בספק רב, ולכן נאה לה מעמד של בידור. לבידור בלבד יש ערך קטן אף כבידור: גם בבידור אנו מחפשים אתגרים. וספר זה הוא אתגר משעשע. אבל אתגר, אולי גם רציני. ולראיה אוסיף רק זאת. קמפנלה ביטא באוטופיה שלו יחס חדש למדע – אמפיריציזם או אקספרימנטליזם – וזה השתקף גם באוטופיה המדעית של פרנסיס בייקון, "אטלנטיס החדשה", אולי כהשפעה ישירה. יחס זה התקבל על דעת מייסדי האגודה המלכותית הלונדונית לחקר הטבע, שבישרה את עליית המדע המודרני בכל הדרו.